

Pochod živých Odpověď na pochody smrti?

Zbyněk Tarant

*Centrum blízkovýchodních studií, Filozofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni,
ztarant@ksa.zcu.cz*

March of the Living. A response to the Death-Marches?

Abstract—The so-called ‘March of the Living’ program is the largest holocaust memorial event in the world. The whole 10 to 14 days-long program, attended by thousands of participants, consists of visits to former Nazi extermination camps in Treblinka and Majdanek and culminates by 3 km memorial march from Auschwitz to Birkenau. After a powerful ceremony in Birkenau, the participants continue their journey to Israel, where they take part in Yom ha-Zikaron remembrance (IDF fallen soldiers memorial day) and Yom ha-Atzma’ut (Israeli independence day) celebrations. The whole event, organized by the International March of the Living organization, founded in 1998 by Avraham Hirschson became an important event in the lives of Jewish youth to the extent, that it is sometimes compared to the famous ‘Bar Mitzvah’ ritual of transcendence. On the other hand, the program became subject of criticism and controversy. Author of this article took part in the event in 2008 and 2010. The following lines contain author’s observations, interpretation of the relevant rituals and simple retrieval of contemporary Jewish discussion about the nature and meaning of the event itself. Could the March of the Living be ‘the’ adequate response to the Death-Marches?

Key Words—Jews, holocaust, rites of passage, Zionism, March of Living

I. ÚVOD

PPOCHOD živých (March of the Living, *Mic’ad ha-Chajim*) je projektem organizace International March of the Living (dále jen MOL), založené v roce 1988 Avrahamem Hirschsonem. Celá akce, nazývaná souhrnně „March of the Living“ je vůbec nejrozsáhlejším aktem na připomínku *jom ha-šoa*, i když zdaleka není prvním projektem svého druhu. Před rokem 1988 ji předcházela série exkurzí pořádaných izraelským ministerstvem školství či organizací typu United Jewish Appeal. Kompletní program sestává z náročného, cca týden trvajícího pobytu v Polsku a Izraeli. Mladí lidé z celého světa jsou přivedeni na klíčová místa holocaustu v Polsku (Majdanek, Treblinka, Osvětimi) a následně se účastní klíčové části „Pochodu živých“ z Osvětimi do Březinky. Po této katarzi se kmenoví účastníci odebírají do Izraele, kde se účastní oslav *jom ha-zikaron* (Den památky obětí holocaustu) a *jom ha-acma’ut* (Izraelský den nezávislosti). K evropské

části akce, zejména k samotnému pochodu z Osvětimi do Březinky se přidávají i další skupiny a výpravy ze židovského i křesťanského zázemí. Česká republika je tak například pravidelně reprezentována výpravou *Židovské liberální unie* (ŽLU) a křesťanskými sionisty z organizace *Křesťanské velvyslanectví Jeruzalém* (ICEJ), kteří na pochod z Osvětimi do Březinky vypravují dva autobusy studentů středních a vysokých škol. Ústřední událostí celého podniku je cca 3 km dlouhý pochod z prostoru koncentračního tábora Osvětim do rozsáhlého památníku na místě vyhlazovacího tábora Ovětim II. – Březinka. Pochod se koná od roku 1988 každoročně na *jom ha-šoa*. Datum pochodu je stanoveno podle židovského lunisolárního kalendáře (27./28. nisanu – cca 1. polovina dubna). V zemích diaspory je zakotven v občanském kalendáři na 19. dubna (tj. výročí propuknutí Varšavského povstání – 19. dubna 1943).

Samotná MOL si za svůj cíl vytyčila posílení židovské sounáležitosti a kolektivní paměti. Název akce „Pochod živých“ (event. „Pochod života“) vytváří protiklad k nacistickým „Pochodům smrti“. V jakémsi manifestu akce na webu pořádající organizace mj. čteme: „*Posláním Pochodu živých je konfrontovat novou generaci Židů se dvěma nejdůležitějšími událostmi židovské historie – Šoa a vznikem státu Izrael. Toho bude dosaženo přivedením mladých Židů na místa, která byla pro dané události klíčová, aby tak pochopili, jaký svět byl zničen a jak vznikl stát Izrael (...)* Účastníci budou schopni poučit své vrstevníky o holocaustu, postavit se těm, kdož by chtěli popírat historii, a posílit dynamické pouto s Izraelem. (...) Mnoho z budoucích elit židovského národa bude účastníky Pochodu, z něhož budou čerpat svou sounáležitost s ostatními.“ (MOL Mission)

ZÚČASTNĚNÉ POZOROVÁNÍ

V pořadí již 22. ročník tohoto pochodu se konal 12. dubna 2010 a z tohoto data pochází rovněž většina zde popisovaných detailů. Pro kontext místy zmiňuji i ročník 2008, kterého jsem se také zúčastnil. Obecně lze říci, že oficiální program akce je v hlavních bodech každým rokem totožný. Při vyhodnocování svého pozorování se pokouším zasadit pozorované skutečnosti do kontextu, a je-li to možné, pak je rozdělit podle toho, zda jde o úkony spontánní, nebo organizované.

Účastníci pochodu se scházejí v areálu Osvětimi 1, v němž je nyní umístěn památník a muzeum. Nachází se zde také zrekonstruovaná plynová komora. Účastníky „kmenové“ lze od těch, kteří se přidávají pouze na samotný pochod, poměrně snadno rozlišit podle modrých větrovek s logem akce, které obdrželi od organizátorů.

Areál Osvětimi 1 dokáže klamat tělem. Je relativně malý, velké množství lidí brzy zaplní prostranství mezi cihlovými baráky toho, co původně bylo na svou dobu moderními kasárnami, a dá snadno zapomenout, že se současně nacházíme na místě masové vraždy. Ačkoliv je celá akce prezentována jako pietní, chování účastníků je většinou zcela opačné. Většina si prohlídne muzeum, ovšem některé skupinky přímo mezi baráky (dokonce i přímo v prostoru popraviště...) svačí. Ve vzduchu vlaje velké množství izraelských vlajek. Izraelské vlajky v Osvětimi! Jeden z mnoha symbolických momentů celé akce. Je slyšet hlasitý hovor i smích. Některé skupinky Izraelců mezi baráky spontánně tancují izraelské tance a zpívají písně s výrazně nacionalistickým charakterem. A všude vlají modro-bílé vlajky. Účastníci jako by se snažili udělat co nejvíce hluku – troubit na šofary, zpívat, skandovat, tancovat. Jako by nešlo o připomínku smrti, nýbrž o oslavu života navzdory. V této souvislosti nelze nezpomenout termín *trotzjudentum* (vzdoržidovství, židovství navzdory), používaný původně německými Židy v 19. století a uvedený do nového významu v post-holocaustovém židovském myšlení, například ve formě tzv. 614. příkázání Emila L. Fackenheim (srov.: Novick 2001) „*nedopřát Hitlerovi dalšího, byť posmrtného vítězství*“ (Fackenheim 1970).

Tíha či pietní atmosféra na člověka padne ve chvíli, kdy vstoupí do některé z expozic. Zde se atmosféra radikálně mění a hlasitý povyk vystřídá hrobové ticho. Suchá expozice o romském holocaustu či poněkud abstraktní expozice česká příliš zájmu nebudí (na rozdíl od výborně pojaté expozice slovenské) a účastníci ani nemají na jejich prohlídku, natož na čtení miniaturních popisků čas. Naopak fyzické doklady genocidy (kufry, boty, vlasy, brýle, modlitební šály) ženou některým účastníkům slzy do tváře. Z podzemních prostor a cel se lidé raději snaží co nejdříve vzdálit. Ve škvírách popravčí zdi na dvoře vězeňského bloku se hromadí kamínky, podobně jako na hrobech. Objevují se i květiny a svíčky, ovšem vzhledem k počtu účastníků pouze sporadicky.

Národní výpravy mezitím pořádají vlastní pietní akce u „svých“ baráků. Krátké pietní bohoslužby za zemřelé holocaustu zpravidla sestávají z upravené verze hebrejské modlitby *El Male' Rachamim* (původně obecná modlitba za zemřelé) a aramejské responsiální modlitby *Kadiš*, která je původně součástí šabatové liturgie, ovšem postupně se stalo zvykem vyslovovat ji jménem zemřelých na výročí úmrtí blízké osoby – tzv. *jorajt*. Tyto pietní akty jsou většinou předem připravené a domluvené. Samostatné spontánní modlitby jsou spíše výjimečné, což ale může být dáno i skupinovým a responsiálním charakterem židovských modliteb.

Pochod se postupně formuje. Organizace několikati-

sícového davu je pečlivě propracovaná. Jednotlivé skupiny mají od organizátorů přesné instrukce, kdy a kam se zapojit. Hovoří se hlavně hebrejsky, anglicky a polsky, ovšem slyšíme i portugalskou, francouzštinu a mnohé další. Mezi čekajícími skupinkami se znovu ozývá zpěv, nejen tradičních a nacionalistických písní, ale i popových klasik. Slyším skupinku mladých Izraelek, snažících se o zpěv *Šma Jisra'el* od Sarit Hadad – známé popové parafráze na ústřední židovské kredo¹, která se stala neoficiální „hymnou“ 2. války v Libanonu. Text písně si dívky dopředu vytiskly a vzaly do Osvětimi s sebou. Z amplionu se ozývá hlášení, že začátek pochodu se zpozdí o deset minut. Hlášení je pouze hebrejsky.

S tím, jak se průvod řadí, je možno lépe přehlednout všechny přítomné vlajky. V záplavě modro-bílých vlajek Izraele lze zahlédnout vlajky české, francouzské, americké, italské, slovenské, maďarské, a dokonce i turecké a brazilské. V roce 2008 se objevila dokonce výprava z Japonska. Velmi významnou pozici měly v roce 2010 vlajky polské. Pochod živých se odehrával dva dny po leteckém neštěstí u Smolenska, kde zahynul polský prezident s manželkou a dalšími 94 čelními osobnostmi polského národa. Akce se tak v roce 2010 konala ve stínu polského státního smutku. Červeno-bílé vlajky s černými stuhami byly všudypřítomné a soustrast s polským státním smutkem byla opakovaně vyjádřena i organizátory pochodu.

ZAHÁJENÍ POCHODU

Dav účastníků opouštěl prostor Osvětimi 1 známou branou s nápisem Arbeit macht Frei. V roce 2010 byla kvůli krádeži a následně nutnosti rekonstrukce originálu použita replika a i Natan Šaranski ve svém úvodním proslovu celý incident zmiňuje. Vedle tohoto incidentu byl hlavním tématem tohoto projevu soumrak nad generací pamětníků a imperativy z tohoto pro mladou generaci plynoucí:

„(Sešli jsme se na tomto) strašlivém místě zkázy, přímo zde v Osvětimi a Březince. Těm, kdož chtějí popřít historii holocaustu, (vzkazujeme) že rezolutně odsuzujeme jejich činy a nenecháme se zmást jejich úmysly. Nápis, který vidíte, přímo zde Arbeit macht Frei' měl zmást příchozí a dát jim falešný pocit bezpečí. Ti, kdož jej ukradli, chtěli vymazat část naší historie. My se však nedáme zmást vašimi činy. Spáchali jste závažný zločin proti historii – jak proti historii národa židovského a polského, tak i proti všem ostatním, kdo na tomto místě zahynuli. Proč se na toto místo vracíme? Stojíme na této půdě, abychom vzkázali světu, že tragédie, která se zde udála, zůstane navždy součástí světové historie. Stojíme zde však i proto, abychom ukázali naši víru

¹Populární píseň z počátku 21. století, často se hrála například v souvislosti s veterány druhé války v Libanonu – tématem je volání o pomoc v parafrázi na „Slyš Izraeli, Hospodin je náš Bůh, Hospodin je jeden“ – „Slyš Izrael, Hospodine, zůstal jsem sám.“

a důvěru v mladé lidi – v novou generaci, která se sem schází každý rok, aby dokázala, že svět se změnil, musí změnit a také se změní! My, nevyhnutelně stárnoucí přeživší, jsme cestovali na velkou vzdálenost z celého světa, abychom sdíleli své bolestné příběhy se studenty zde přítomnými. Vzdáváme úctu Vaší síle a odhodlání. Naši židovské mládeži: Svou účastí zde symbolizujete naději a budoucnost židovského lidu. Z celého světa jste byli přivedeni sem. Každý krok, který učiníte z Osvětí do Březinky, je krokem ke svobodě, krokem ke spravedlnosti a k toleranci. Ne pouze pro židovstvo, nýbrž pro všechny národy lidské rodiny. Pochodeň vzpomínek je nyní předávána z jedné generace na další. Se zazněním šofaru, započneme náš pochod...“

Po zaznění šofaru a půlminutě ticha se pochod vydává osvětivskou branou směrem na pochod do Březinky. Pochod sám je spíše volně plynoucím davem, nežli organizovaným maršem. Lidé si prohlížejí okolí, fotografují, baví se navzájem, společně nesou vlajky, případně jiné symboly reprezentující jejich zemi a vysílající organizaci. Někteří zpívají, skandují, smějí se. Během samotného pochodu jsou spíše zaujati velkým množstvím lidí okolo sebe. Většinu účastníků tvoří mladí lidé a dávají se vzájemně do hovoru. Někteří vzájemně vyměňují odznaky či plakety svých organizací. Při průchodu vyvýšenými místy, kde je možno celý průvod přehlédnout, intenzivně fotografují. (Význam intenzivního fotografování, jakožto reakce na aktuálně silný prožitek mystéria či blízkosti smrti, nebyl doposud antropology plně doceněn...) Pochod se místy zastavuje, a to i na delší dobu, ovšem účastníci jsou trpěliví a ukáznění. Sporadicky se ozývá zpěv židovských lidových písní. Izraelské vlajky vlají ve vzduchu.

V místě, kde se pochod blíží k Březince a přechází železniční vlečku vedoucí do tohoto místa, se odehrává jeden z domluvených rituálů. Ti, kdož se pochodu účastnili přímo s organizací International March of the Living, měli k dispozici dřevěné cedulky, na které mohli napsat libovolný vzkaz. Tyto se pak zapichovaly do kolejiště vedoucího do Březinky (ono z historických fotografií známé kolejiště projíždějící cihlovou branou do vyhlazovacího tábora). Cedulek jsou stovky. Nápis, nejčastěji psané anglicky a hebrejsky obsahují buď kondolence konkrétním rodinám, případně obecná vyjádření spadající do tématu „jizkor“ („pamatujme“) a „never again“ („nikdy více“). Některé vzkazy se snaží oslovit zesnulé, jiné kupodivu hovoří hlavně k přeživším („Dear survivors of Auschwitz...“). V kolejišti, které je v mnohém symbolické (vyjadřuje „modernost“ či „průmyslovost“ použitých prostředků a je současně cestou, jíž se většina obětí do Březinky dostala), se sporadicky objevují i svíčky. Ze štěrku mezi pražci jsou na kolejnice pokládány jednotlivé kamínky. Účastníci si celý úkon opět intenzivně fotografují.

Průvod prochází hlavní branou do rozsáhlého prostoru bývalého vyhlazovacího tábora Březinka. Účastníci z české Židovské liberální unie troubí v průchodu na šofary a skandují „am jisra'el chaj“². Po vstupu do prostoru vyhlazovacího tábora se hovor vytrácí a převládá rozpačité ticho. Obrovský prostor snadno pohltí celý dav, který se rozpadá na jednotlivé výpravy. Účastníci, sami nebo v doprovodu průvodců, procházejí táborem. Mlčky bloumají rozsáhlým komplexem. Z plochy, kde má za pár okamžiků začít hlavní ceremoniál doléhá hlas chladně předčítající jména dětských obětí. Jméno, věk, země původu. Anglicky a hebrejsky. Mnohokrát zazní „Czechoslovakia“.

CEREMONIÁL V BŘEZINCE

Program hlavního ceremoniálu je složen z projevů předních izraelských a židovských osobností, hudební produkce, slavnostního zapálení světél memory, krátké bohoslužby sestávající z modliteb *Kadiš* a *El Male' Rachamim*, a izraelské hymny v samotném závěru. V roce 2010 promluvil Natan Šaranski, rabín Israel Meir Lau (bývalý vrchní rabín Izraele a jeden z otců myšlenky „Pochodu živých“), Kathy E. Manning, ale také členové knesetu a zástupci izraelské armády (dále jen IDF). Ceremoniál samotný je koncipován velmi emotivně. Jako by místo samo o sobě nebylo dostatečně depresivní...

Hlavním bodem ceremoniálu je slavnostní zapálení šesti světél:

- 1) Světlo je zapalováno za spravedlivé mezi národy
- 2) Světlo je zapalováno za všechny přeživší
- 3) Světlo má být připomínkou šesti milionů Židů a dalších několika milionů z ostatních národů
- 4) Světlo má připomínat 1,5 milionu zavražděných židovských dětí
- 5) Světlo je zapalováno za druhou a třetí generaci potomků přeživších, kteří jsou často obětí přenosu traumatu
- 6) Světlo je zapalováno za stát Izrael a IDF

Šest světél má rovněž symbolizovat šest milionů a může rovněž evokovat šest postranních světél memory. Zapálení jednoho dalšího by již bylo symbolem příchodu mesiáše. Zapalování šesti, případně dvou světél za oběti holocaustu jsem již pozoroval i v jiných případech, např. na pietní akci na Mezinárodní den památky obětí holocaustu 27. ledna 2010. V judaismu se svíce za zemřelé obvykle zapalují na *jorcajt*, tj. k připomenutí památky zesnulého ve výročí úmrtí dané osoby.

INTERPRETACE

Pochod živých má být židovským nacionalistickým manifestem, v němž je Osvětím pouze dílkem skládačky. Cílem je skrze připomenutí strašlivé minulosti posílit ochotu bojovat za současnost, ať už je jakákoliv. Nejde jenom o to,

²Tzn. „At' žije lid Izraele!“ Někdy je zvykem přidat se slovy: „Lanecach!“ (tj. „navěky“).

přijet ukázat, že Židé žijí navzdory Hitlerovi. Smysl akce je komplikovanější: *Skrze to, že mladí lidé manifestují své židovství v místě, které je symbolem snahy o jeho zničení, si jej totiž mají sami uvědomit.* Vyústěním akce je oslava státu Izrael, zpěv izraelské hymny, a následně, pro kmenové účastníky, cesta do Izraele na oslavu Dne nezávislosti. Gennep by asi celou akci klasifikoval jako iniciační rituál (Gennep 1997), během něhož dochází k symbolické smrti a znovuzrození Nového Žida – mladého, uvědomělého a pro-izraelského. Jako téměř mesiášské vykoupění z hrůzy Osvětím je prezentována sionistická cesta – tj. stát Izrael. Peklo a Nebe; Smrt a Vykoupění; Osvětím a Jeruzalém. Tomu ostatně odpovídá i proklamace Pochodu živých, v níž si pořadatelé dávají za úkol mimo jiné: „*ukázat Izrael jakožto domovinu židovského národa a jádro židovské identity*“ a „*podněcovat aliju*“ (MOL ceremony 2008).

Spontánní reakce účastníků a jimi samými bez instrukcí průvodců provozované aktivity, jako je zpěv židovských a izraelských písní, uctívání vlajky (mávání, přikrývání se vlajkou a další podobné zacházení s národním symbolem, ne nepodobné hokejovým fanouškům), účast na modlitbách, tanec, troubení na šofary na významných místech (typicky v průchodech a branách) ukazují, že účastníci tento rituál velmi silně prožívají a sami k němu z vlastní iniciativy nějak přispívají.

Teprve v kontextu výše uvedeného je možno plně pochopit poslání akce, tak jak je deklarováno na webu pořadatele: „*Mnoho z budoucích elit židovského národa bude účastníky Pochodu, z něhož budou čerpat svou soudržnost s ostatními.*“ (MOL Mission) Není to žádné divadlo pro vnější svět, je to snaha probudit izraelskou a židovskou mládež z letargie. Jeden z účastníků ročníku 2010 popisuje své dojmy po příletu do Izraele takto: „*Izrael nás znovuoživil. Od chvíle, kdy jsme vystoupili z letadla (v Lodu), jsme se cítili lehčí. Šťastnější. Celiství. V této zemi jsme používali naše těla stejně jako naši mysl (...). Postupně si celá skupina začala uvědomovat, proč tisíce lidí zahynuly při ochraně této naší země a proč tato musí existovat na věky. My, jakožto Židé, musíme mít vždy kam jít. Vždy musíme mít Izrael.*“ (Keer 2010)

To ostatně vysvětluje i další pozadí výše zmiňovaného „sporů o vlajky“. Národní vlajky zkrátka působily rušivě na akci, která je primárně cílena především na mladé Židy a Izraelce se záměrem posílit jejich vztah ke státu Izrael. To, že je akce cílena na mladé Židy a Izraelce, a ne na vnější svět, ostatně dokazuje i způsob přihlašování na kompletní program, který je spojen s výběrovým řízením. Zájemce o absolvování kompletního programu musí vyplnit velmi podrobný sedmnáctistránkový osobní dotazník, dotýkající se jeho rodinného zázemí a motivace k absolvování pochodu, napsat esej o alespoň 500 slovech, absolvovat přijímací pohovor, lékařskou prohlídku apod. Na druhou stranu se organizátoři takto propracovaným výběrovým řízením snaží reagovat na problémy předchozích ročníků (viz níže) a zajistit, že účastníci jsou po psychické i fyzické stránce schopni akci podobného typu

bez negativních následků absolvovat.³

KRITIKA Z POZICE ŽIDOVSKÉ

Pochod živých je ve svém kompletním programu prezentován jako „židovský“ a „židovská“ symbolika se silným mesianistickým a nacionalistickým charakterem se jím táhne napříč jako červená nit. Ovšem, jak v jiném kontextu zmiňuje americký židovský historik Peter Novick (Novick 2000: 11) – podobný způsob udržování památky zemřelých je ve skutečnosti s židovskou tradicí a ortopraxí v přímém rozporu. Novick svou poznámku směřoval především k mimoevropským muzeím holocaustu, ovšem Pochod živých je dalším typickým příkladem, na nějž je možno ji aplikovat. Pochod živých je sice v jednotlivostech plný „židovské“ symboliky, ovšem v základní podstatě jde o rituál bytostně ne-židovský. Jak by asi řekl Novick sám – celý rituál je až překvapivě „křesťanský“. Pochod živých je svým charakterem daleko blíže k tradiční křížové cestě, nežli čemukoliv z židovské ortopraxe. Z hlediska ortodoxní *halachy* bychom mohli teoreticky zajít dokonce ještě dále (ačkoliv v praxi jsem se s takovýmto výkladem zatím nikdy nesetkal): Nejsou Osvětím a další podobná místa z hlediska rituálního hřbitovem? Neměla by se na ně tedy vztahovat podobná tabu jako v případě hřbitova?

Následující reflexe vychází ze zběžné rešerše článků na webových stránkách tří izraelských médií v angličtině – Haaretz, Jerusalem Post, Yediot Acharonot a amerického Jewish Weekly Forward. Podobné rešerše elektronických médií je možno provést velmi efektivně pomocí pokročilejší syntaxe vyhledávání Google, jako např.: „*March of the Living*“ *site:www.haaretz.com*. Drtivá většina článků je standardní informací o akci – že proběhla, kolik měla účastníků, příp. jaký byl obsah projevů. Některé popisují čerstvé dojmy účastníků. Na každých cca 10 článků však připadá jeden kritický či polemický, a právě na tyto se nyní zaměříme, neboť reflektují vnitro-židovskou diskusi o tomto programu.

Vůbec nejčastější výtky směřují k charakteru akce. Nejde o historickou exkursi, jak jsme zvyklí například z exkursí českých studentů do Terezína, nýbrž o zážitkový program s cílem posílit nacionalistické smýšlení židovské mládeže. Akce je natolik emotivně vypjatá, že místy dochází k nešťastným excesům. Již v roce 1988 (tj. po prvním ročníku) vzbudila celá akce diskusi mezi židovskými vychovateli (Wagner 1998/56: 41). Byly zaznamenány případy hrubého chování účastníků vůči domácímu polskému obyvatelstvu, vč. fyzických napadení. Zprávy pozorovatelů hovoří o hysterickém pláči, poruchách příjmu potravy a projevech post-traumatické stresové poruchy, přičemž v roce 1991 se například hovořilo o 167 případech ve skupině, která čítá průměrně 4000–6000 členů (Halevi 1993). V roce 1993 popsal Shalmi Barmore z institutu Jad Vašem své pocity ze setkání mezi zástupci ministerstva školství a čerstvými účastníky Pochodu živých: „*Jedna z dívek potlačila slzy a prohlásila, že už nikdy neudělá*

³Celý, téměř 17stránkový přijímací formulář je ke stažení na adrese: <http://www.motl.org/docs/MOTL-Youth-Applications-Final.pdf>.

krok z Izraele. Zástupci ministerstva byli nadšeni. Dostali to, za co zaplatili. Já jsem však pocítoval nevolnost. Toto nebyla výuka. Bylo to divadlo. Mne zajímají děti, které nedělají proslovy: To jsou skutečné příklady úspěchu. Takové, u nichž pozitivní efekt přetrvává dlouhodobě. Chceme si snad myslet, že své děti můžeme vychovávat k sionismu pomocí strachu?“ (Halevi 1993)

Objevují se také pochybnosti o tom, zda je pedagogická a psychologická příprava účastníků adekvátní. Někteří totiž připraveni nejsou – nevědí co čekat a jak se chovat, což pak může ústít ve větší či menší incidenty. Mezi ty spíše úsměvné patří skupiny studentů piknikující pár metrů od plošiny, na níž probíhaly selekce, nechvalně proslulé postavou doktora Mengeleho. Tou vážnější, i když také velmi kuriosní, je incident z roku 1999, kdy si výprava z jistého kibucu (ke škodolibé radosti Normana Finkelsteina) najala na pokoj striptérky, podle svých slov proto, aby si ulevili od žalu (Finkelstein 2006: 96). V kontextu tak choulostivého tématu, jakým je holocaust, jsou podobné jakkoliv úsměvné incidenty chápány velmi vážně. V daném kontextu se i běžné prohřešky, typické pro zájezdy mládeže, jako vandalismus či bouřlivé večírky, stávají zneuctěním památky a citlivým tématem pro kritiky doma v Izraeli. Excesů s různou mírou kuriozity již bylo tolik, že v roce 2007 rozhodlo izraelské ministerstvo školství, na základě doporučení zvláštní komise, o povinné přítomnosti psychologa v každé skupině studentů do Polska cestujících (Golan 2007).

Začíná však být zpochybnován i pedagogický smysl akce samotné. Jestliže ponaučením z holocaustu by měl být odpor k násilí a předsudkům, pak akce která v očích účastníků činí z východní Evropy temnou říši zla plnou obyvatel snažících se ublížit Židům s tím, že jedinou záchranou je emigrace do Izraele (tzv. *alija*) podává jinou zprávu, než by podávat měla. Avirama Golan v názorové rubrice Haaretz v roce 2007 v reakci na zprávu o rozhodnutí o stálé přítomnosti psychologa se členy výpravy, volá po úplném „skončení šokové terapie“, neboli „že již možná přišel čas tyto výlety do Polska důkladně přehodnotit“ (Golan 2007). Deník Haaretz je často chápán jako levicový, a vůči své vlastní zemi místy až zaujatě kritický. Ovšem představa přímé osy Osvětím-Jeruzalém a domněnka, že stát Izrael vznikl „díky“ holocaustu či snad „díky pocitu viny západních mocností z holocaustu“ byla významnými historiky holocaustu opakovaně kriticky revidována a jediným, kdo ji k velké radosti antisemitů stále udržují při životě, jsou náboženští sionisté.

Historikové jako Jehuda Bauer (Bauer 2009: 243–260) či Peter Novick (2001: 1–123) velmi důkladně zmapovali, jak složitý byl vztah holocaustu a vzniku státu Izrael, jak dlouho trvala proměna postoje sionistů k přeživším a DP's. Pochod živých se snaží říci, že sionismus je tou jedinou správnou odpovědí na holocaust, ovšem vtíp je v tom, že v době událostí, nyní známých pod souhrnným pojmem *holocaust*, jí sionismus, jakožto tehdy marginální a do vzdálené budoucnosti zahleděný proud židovského myšlení, zdaleka nebyl. Sionisté se za vězně koncentračních a obětí vyhlazovacích táborů spíše styděli.

Přeživší sami pak pocíty studu a nepochopení ze strany židovských starousedlíků (tzv. *jišuvu*) často popisují (např. Wiesel 1997: 202–203).

Nacionalistická symbolika Pochodu živých navíc zastírá všechna ostatní sdělení, a selhává tak v tom nejdůležitějším, když nedokáže účastníky poučit o tom, jak genocidě předcházet. Holocaust je na této akci pojímán mimo historický kontext a prezentován spíše emocionálně, nežli skrze fakta. Pochod živých tím však de facto porušuje své vlastní krédo: „*zachor!*“ (pamatuj!). Vraždě není možné včas zabránit, přehlízíme-li její okolnosti a motiv pachatele.

Velmi častým předmětem kritiky je zahalování se do vlajky, prezentované i v oficiálních materiálech International March of the Living. Uštěpačnou poznámku si k tomu samozřejmě neodpustil Norman Finkelstein: „*Izraelská vlajka: Neodcházej bez ní z domova.*“ (Finkelstein 2006: 98) V anglickojazyčném židovském tisku se „zahalování do vlajky jako při Pochodu živých“ stalo dokonce metaforou, používanou i v naprosto jiných kontextech bez potřeby dalšího vysvětlování. Kritikům toto zacházení se státním symbolem, připomínajícím chování fotbalových fanoušků, velmi vadí. Zvláště, když se takto oděni lidé dopouštějí výše uvedených excesů a izraelský státní symbol tak znevažují.

Yossi Klein ha-Levi se v roce 1993 v článku pro Jerusalem Report, v kontextu zpráv o nevhodném chování účastníků vůči polskému obyvatelstvu pozastavil nad tím, proč se terčem výše uvedených excesů stávají pouze Poláci? Stávali se jím jednoduše proto, že vyhlazovací tábory se nacházejí na dnešním polském území a Poláci jsou prostě po ruce. „*Němečtí pachatelé se jaksí z obrazu nenápadně vytratili.*“ (Halevi 1993) Tento paradox, zaznamenaný v roce 1993 se však již nyní nezdá tak vážný. Na ceremoniálu jsou zmiňováni polští spravedliví, v roce 2010 organizátoři vyzvali k uctění památky obětí nehody u Smolenska a polské výpravy se k Pochodu již několik let běžně připojují.

V roce 2009 upozorňuje Jewish Forward na změnu postoje náboženských sionistů, reprezentujících v Izraeli konzervativní (někdy i radikální) nacionalistickou pravici. Až doposud byly výpravy do Polska ze strany náboženských sionistů chápány jako naplňování *micvy* (studium dějin za účelem nalezení boží ruky v nich je jedním z příkázání Tóry). V tomto duchu chápe své poslání jedna z čelných postav Pochodu živých – rabín Israel Meir Lau – sám přeživší holocaustu – který každoročně oslovuje účastníky Pochodu v Březince velmi silným, emotivním projevem. V roce 2009 však byla zaznamenána změna postoje u několika čelních představitelů nábožensko-sionistického myšlení.

Tato nacionalistická kritika se neptá po etice akce, ale spíše polemizuje s její účinností, tj. s tím, zda drahý a pro účastníky psychicky náročný podnik opravdu přináší kýžený efekt, kterým má být posílení patriotismu a uvědomění si vlastního židovství. Radikálně-sionistický rabín Dov Lior, který je považován za nejvýznamnějšího ze žáků slavného Cvi Jehudy Kooka a v roce 2009

vykonával funkci vrchního rabína pro oblast Hebronu a Kirjat Arba, píše: „*Nevidím (v těchto cestách) žádnou vzdělávací hodnotu,*“ a namítá, že lidé mohou přeci číst knihy, využít služeb vzdělávacích institucí v Izraeli či navštívit muzea. „*K pochopení toho, co antisemitismus je a proč antisemité nenávidí židovský národ, není nutno cestovat do zahraničí.*“ (Jeffay 2009)

Haaretz pak cituje Zalmana Melameda (představeného ješivy *Bejt El* na Západním břehu), který s odkazem na Maimonida vydal varování, že pro ty, kdož žijí v Izraeli, je hříchem opouštět svatou zemi. Je to samozřejmě poněkud kuriosní argumentace (18 let předtím ji studenti opouštět mohli?), avšak ochota najít si argument pro takovýto závěr je důkazem o proměně Melamedova postoje (Jeffay 2009).

Rabín Šlomo Aviner vydal dispens odrazující od cestování do Polska. Mimo jiné poukazuje na fakt, že „*účastníkům se vše vykourí z hlav během jednoho či dvou let.*“ V jiném interview se ke svému výroku vrací a prohlašuje: „*kdesi jsem prohlásil, že to trvá šest měsíců, než se účastníkům vše vykourí z hlav. Jeden z vychovatelů mi však potvrdil, že na to stačí tři týdny,*“ a dále říká: „*Výuka o holocaustu by měla být založena na pochopení konkrétních fakt a vlastním uvažování, ne na emocích.*“ (Jeffay 2009). Až do tohoto místa je možno s argumenty Šlomo Avinera plně souhlasit. Aviner se však také poněkud zvláštním způsobem vymezuje proti finančním otázkám. Nelíbí se mu, že Izraelci mají platit stovky dolarů za podnik, z něhož prý mají příjmy Polsko a Ukrajina, a doslova říká: „*Neměli bychom poskytovat finanční příjmy vysoce zvráceným Polákům, a už vůbec ne Ukrajincům, kteří zřízení táborů na svém území umožnili (...). Oni věděli, že Němci vyvraždí Židy a sledovali to s uspokojením. Byli s nacisty jedna duše, a to, že byly tábory zřízeny právě na jejich území, není náhoda. Poláci naplnili (biblický verš) ‚zavraždíš a budeš i dědit‘⁴ Nechceme jim dávat peníze.*“ (Jeffay 2009)

Na druhou stranu je velmi těžké určit, nakolik jsou výše uvedené hlasy významné. Pro židovské prostředí je typická názorová a ideologická roztržičnost (někdy se hovoří o sektářství či partikularismu). Navzdory lidovým pověrám neexistuje nic jako „nejvyšší autorita“ či „hlas schopný mluvit za celé židovstvo“. V ortodoxním prostředí existují pouze obce shromážděné kolem svých rabínů. Tito rabíni a jejich příznivci jsou pak ve velmi složitých vzájemných vztazích – někdy spolupracují, jindy na sebe vzájemně uvalují klatbu, ovšem obecně jsou zahleděni spíše směrem dovnitř. Situaci je možno přirovnat k roztržičnosti amerických evangelikálů, příp. muslimských obcí. Výše uvedené zprávy tak neříkají nic více než to, že někteří vlivní rabíni a jejich příznivci se odmítají na podnik dále podílet.

KAUZA AVRAHAMA HIRSCHSONA

Patrně nejvážnější šrám na své pověsti pak utrpěl Pochod živých v letech 2003–2006, kdy izraelský deník Yediot Acharonot zveřejnil informace o neprůhledném financování akce. Yediot Acharonot zjistil, že zakladatel Pochodu živých a tehdejší izraelský ministr financí Avraham Hirschson založil za účelem financování akce velmi nepřehlednou síť neziskových organizací v Izraeli (organizace *Gešer* – „most“ a *Kešer* – „pouto“) a v USA (International March of the Living) a několik dalších, přičemž vzájemně majetkové propojení těchto organizací, podporovaných pravidelně granty z Jewish Claims Conference, státu Izrael, Židovské agentury, jakož i z účastnických poplatků a dalších zdrojů, bylo přinejmenším velmi neprůhledné. Prvním náznakem hrozícího skandálu bylo odhalení 250 000 dolarů v tajné kapse zavazadla, které si Hirschson v roce 1997 přivezl z Polska. Izrael mj. i v reakci na tuto událost zpřísnil pravidla pro dovoz hotovosti do země. V roce 2003 prý Hirschson vyvedl z Nili Association více než milion dolarů, aby pomohl splatit dluhy z nelegálního sázení svého přítele – starosty obce Ramat Gan – Ovadia Cohena. Investigativní novináři izraelského magazínu Yediot Acharonot pak v roce 2006 odhalili podivné transakce a výplaty ve stovkách tisíc dolarů za údajné „konzultace“ a „fundraising“ jistému Curtisu Hoxterovi (*Hirschson behind...* 2007). Poslední rána přišla ve chvíli, kdy se zjistilo, že Hirschson, tehdy významný izraelský politik a ministr financí, platil svoji volební kampaň ze stejné adresy, na kterou chodily peníze pro Pochod živých. Zpráva, že by peníze z reparací mohly být vytunelovány a zneužity pro předvolební kampaň, vyvolala v Izraeli a židovských komunitách v zahraničí hluboké zděšení. V letech 2006–2007 se navíc celý skandál dostal do spojitosti s případem ministerského předsedy Ehuda Olmerta, který byl donucen k rezignaci z důvodu korupce a daňových úniků. Hirschson, který patrně vytuneloval několik neziskových organizací (vedle Pochodu živých to byla zejm. Národní odborová federace pracujících), byl zbaven funkce a v současné době si ve věznicí v Be'er Ševě odpykává trest za defraudace a daňové podvody. Jewish Claims Conference (jeden z nejvýznamnějších správců peněz z německých reparací) byla vyzvána k restrukturalizaci svých výkonných orgánů a Pochod živých se dostal pod přísnější kontrolu izraelského ministerstva financí. V kontextu výše uvedeného je však těžké přesvědčit rodiče studentů, kteří mají o účast na Pochodu živých zájem, že cena akce, přesahující 1 200 dolarů na osobu, je adekvátní. Navíc, zapojení ministerstva přineslo další zdražení, a nárůst kritických hlasů proti Pochodu živých je tedy nutno vidět i v tomto kontextu.

RESUMÉ, ANEB KDY JE ČAS PŘESTAT TRUHLIT?

Pochod živých vznikl v 80. letech 20. století, jako projev emancipace náboženského sionismu a jeho snahy o revizi vlastního vztahu k událostem holocaustu. Pro pravicové, náboženské sionisty je holocaust a vznik státu Izrael

⁴Ani při použití elektronického vyhledávání v různých jazykových variantách a verzích překladu se nepodařilo dohledat, z jakého místa Starého zákona má tento citát pocházet. Autor citovaného článku jej odkazuje do I. Královské. Tam však nalezen nebyl.

dílem téže boží ruky a součástí pro člověka nepochopitelné, ovšem rozumem nezpochybnitelné logiky dějin Boha a Jeho lidu. V 60. a 70. letech se v souvislosti s Osvětím stala populární teologie *hester panim*, nebo-li představa Boha zakrývajícího a odkrývajícího svou tvář s cílem poskytnout člověku svobodnou vůli (viz např.: Fackenheim 1970; Berkowits 1973; Breiterman 1998). Hovoří-li se v kontextu této teologie o návratu Boha do dějin a o symbolické ose Osvětím-Jeruzalém, pak Pochod živých tuto osu fyzicky kopíruje a skrze přechodový rituál uvádí v život.

V roce 2010 se konal již 22. ročník tohoto programu. Kontroverzní osoba bývalého izraelského ministra zahraničí Samuela Hirschsona se již na organizaci nepodílí. Tvrdý nacionalistický tón prvních ročníků, varující účastníky před kontakty s místními a nečinící rozdíly mezi Poláky a Němci, se zdá být také o něco vlídnější, a respektování polského státního smutku v roce 2010 lze považovat za tolik potřebný pokrok k větší vstřícnosti. Důkazem o větší vstřícnosti může být i rostoucí zájem externích organizací o účast na ústřední části akce, kterou je pochod z Osvětím do Březinky. Přidávají se nejen křesťanští sionisté a evangelikálové, ale i zcela obyčejné exkurze studentů ze středoevropských škol, pro které jde o zajímavé doplnění hodin dějepisu. Detaily, jako přítomnost národních vlajek, zase dávají konkrétnější tvář rozmanitosti diaspory.

Tad Taube, ředitel americké liberální židovské nadace Koret, chápe Pochod živých jako svérázný způsob naplňování 614. příkázání Emila L. Fackenheima – „*Nedopřát Hitlerovi posmrtného vítězství.*“ (Fackenheim 1970; Taube 2006) Taube však pokračuje ještě o krok dále, když vyzývá své souvěrce, aby se přestali utápět v minulosti, neboť utápět se ve vzpomínkách na Hitlerovy zločiny znamená poskytnout Hitlerovi posmrtné vítězství, a 614. příkázání tím vlastně porušit. Polemizuje také s jednoznačně sionistickým laděním celého podniku a varuje své čtenáře, aby nezapomínali na význam diaspory. V závěru své úvahy pro elektronickou verzi magazínu *Jewish Weekly Forward* doslova píše: „... zdůraznění ústřední role Izraele by nemělo znamenat přehlížení těch, kdož si zvolili život v diaspoře – at' už v Polsku, Německu, nebo třeba v Severní Americe. A konečně, snahy o postavení židovské identity pouze kolem šoa – a Pochod živých je za toto kritizován po právu – nemohou a nasmějí být úspěšné. Vždyť judaismus je daleko bohatší. Předpokládané sdělení Pochodu živých – „bud' Židem, protože kdybys jím byl tehdy, zabili by tě“ – je stěžejí hodné takto velké civilizace. Vždyť je zde přece mnoho lepších důvodů, proč být Židy. Jsme, jak ostatně název pochodu napovídá, civilizací života, a ne smrti.“ (Taube 2006) Židé by měli být Židy nikoliv proto, že měli být vyhubeni, nýbrž proto, že judaismus je úctyhodný nábožensko-etický systém, tvořící jeden z pilířů soudobé západní civilizace. Nikoliv vzdorovitý nacionalismus z nutnosti, nýbrž zdravé sebevědomí a dodržování vlastních zásad je způsobem, jak nedopřát Hitlerovi posmrtného vítězství. Celou diskusi je rovněž nutno chápat v kontextu dávného zápasu diaspory

s *eretz jisrael*. Pochod živých se v tomto zápasu o charakter židovské identity stává významným tématem.

Pochod živých jako by se snažil vzbouřit proti historizaci. „*Jizkor!*“ (tzn.: „Nezapomeň!“) je nápis, který se znovu a znovu objevuje na velkoplošné projekci během ceremoniálu v Březince. Pochod živých nechce zapomenout. Aktuálně nejžhavější otázkou, před kterou stojí nejenom tento podnik, je fakt, že poslední očití svědkové událostí holocaustu pomalu umírají, případně jim už jejich zdravotní stav neumožňuje hovořit. Otevřeně se o tomto tématu hovořilo právě v Osvětím v roce 2010 – nejen slovy, ale i pomocí (bohužel poněkud kýčovitě) písně v rámci ceremoniálu.

Židé sami jsou v této otázce nejednotní. Jedni volají po zachování vzpomínky, druzí netouží po ničem jiném, než se od nešťastné minulosti odpoutat a jít dále. V terénu se pak při rozhovorech s běžnými Židy setkávám s oběma póly, pochopitelně s dalšími jemnějšími ideovými odstíny. Pochod živých patří k tomu pólu, který se nemilosrdnosti času snaží úpěnlivě vzdorovat. Ovšem, jak dlouho a za jakou cenu je to vlastně možné? Kdy vlastně bude možné podobné připomínkové akce s klidným svědomím ukončit? Na základě čeho poznáme, že podobná akce již není potřeba? Jednoho dne si totiž budeme muset říci: „*Daj chaverim... maspik! Tnu le-metim lišon be-šeket!*“

V textu příspěvku je použita řada specifických termínů ze židovské ortopraxe. V případě potřeby jejich hlubšího osvětlení se čtenáři doporučuje osvědčená publikace: NEWMAN, J.; Sivan, G.: *Judaismus od A do Z*. Sefer: Praha 2004.

POUŽITÁ LITERATURA

- [1] BAUER, J. 2009. *Úvahy o holocaustu, Stíny*. Praha: Academia.
 - [2] FACKENHEIM, E. L. 1970. *God's Presence in History: Jewish Affirmations and Philosophical Reflections*. New York: Harper Torchbooks, New York University.
 - [3] FINKELSTEIN, N. G. 2006. *Průmysl holocaustu – úvahy o zneužívání židovského utrpení*. Praha: Dokořán.
 - [4] GENNEP, v. A. 1997. *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
 - [5] HORN, D. 1992. *March of the Living 1992 – Excerpts From My Journal*. International March of the Living.
 - [6] CHANAN, T. 2005. *March of the Living 2005 – Online mission diary*. Jewish telegraphic agency.
 - [7] ITAMAR, K. *March of the Living – Remember for the Future*. International March of the Living.
 - [8] NOVICK, P. 2001. *The Holocaust and collective memory : the American experience*. Londýn: Bloomsbury.
 - [9] WAGNER, R. 1988. Reflections on the March of the Living in *Journal of Jewish Education*. no. 56.
 - [10] WIESEL, E. 1997. *Paměti – všechny řeky spějí do moře*. Praha: Pragma.
- Články z mainstreamových židovských médií:**
- [11] GOLAN, A. (10. 4. 2007). Enough of the shock treatment. *Haaretz*. přístupné na: <<http://www.haaretz.com/print-edition/opinion/enough-of-the-shock-treatment-1.217679>>, stáhnuto 23. 4. 2010.
 - [12] HALEVI, Y. K. (25. 2. 1993). Who owns the memory? *The Jerusalem Report*. Feb 25, 1993, p. 28
 - [13] JEFFAY, N. (8. 5. 2009): Religious Zionists Challenge March of the Living's Value. *Forward*. přístupné na: <<http://www.forward.com/articles/105260/>>, stáhnuto 5. 6. 2010.

- [14] KEER, G. (23. 4. 2010). From tragedy to transcendence. *Jerusalem post*. přístupné na: <<http://www.jpost.com/JewishWorld/JewishFeatures/Article.aspx?id=176160>>, stáhnuto 23. 4. 2010.
- [15] *March of the Living – Mission*, přístupné na: (<http://www.motl.org/mission.htm>), stáhnuto 23. 4. 2010
- [16] TAUBE, T. (5. 5. 2006): March of the Living Must Embrace Life. *Forward*. přístupné na: <<http://www.forward.com/articles/1353/>>, stáhnuto 5. 6. 2010.
- [17] *ynet – Israel News* (5. 3. 2007): Hirschson behind hiring of \$700,000 PR man. přístupné na: <<http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3395221,00.html>>, stáhnuto 5. 6. 2010.

*Příspěvek je písemnou verzí přednášky, která zazněla na 6. mezinárodní studentské konferenci AntropoWebu podpořené ZČU v Plzni v rámci projektu SVK–2010–006. Publikace textu byla podpořena ZČU v Plzni v rámci projektu SGS–2010–019.